

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

Володимир Дрозденко

ГУСТИНСЬКИЙ МОНАСТІР

(до 385-річчя від дня заснування)

Близько чотирьох століть налічує історія Густинського монастиря, що розташований поряд з містом Прилуки. Ця пам'ятка історії і культури має складну, багату на події історію. Монастир кілька разів згорав, його закривали, відкривали і знову закривали. З Густинським монастирем пов'язані імена видатних діячів слов'янських народів. Розквіт і занепад цього виховного і культурного центру тісно переплітається зі складною, драматичною і трагічною історією української державності.

Як відомо з історичних джерел, початок монастир бере із XVII століття. Він побудований на землях князів Вишневецьких серед густих дубових лісів (звідси і назва).¹

Питання щодо точного року заснування монастиря тривалий час в історичній літературі залишалося невизначеним. Причиною цього були численні оповіді та нариси, які без ретельної перевірки переписувалися істориками та краєзнавцями і публікувалися у періодичній пресі та монографічній літературі.

Найбільш детально вивчав у свій час історію Густинського монастиря І. Юзефович. Виникнення і початковий етап становлення духовного закладу він тісно пов'язував з історією Міжгірського монастиря і навіть самого Афона. Про це, на підставі переконливих фактичних матеріалів, розповідає у своєму «Літописі» ієромонах М. Лосицький, який датою заснування монастиря вважає 1613 рік.²

Найбільш детально вивчав у свій час історію Густинського монастирський літопис «Літописець про заснування і створення Густинського монастиря» висвітлює його історію як одного з осередків ідейної боротьби в Україні проти унії та католицької реакції, розповідає про діяльність гетьмана українського реєстрового козацтва Петра Сагайдачного, під захистом якого відновлено православну ієрархію (1620 р. — на чолі з відомим культурним діячем Іовою Борецьким), про опір селянства, козацтва й міщан наступові католицизму й унії.³

Досить багата джерельна база про діяльність Густинського монастиря збереглася у Центральному державному історичному архіві у м. Києві. Так, події XVII століття висвітлюються у 73 документах, XVIII століття — в 100, XIX століття — майже у 250, XX століття — 75.⁴ Слід зауважити, що документи XVII століття різноманітні як за змістом, так і за формою. Одні існували протягом тривалого періоду, інші — на невеликому історичному етапі. Широке розповсюдження мали

грамоти, якими оформлювалися приватні угоди на нерухоме майно, передовсім на землю. Однією з перших була грамота князя Михайла Вишневецького Густинському монастирю на володіння землями, яка встановлювала кордони монастирських володінь: «з Густині убрід через Удай-ріку, на берег вийшовши, узвозом на дорогу, дорогою на Хаєнкову дорогу, з хутора Хаєнкового ідучи до місця й на долину виходячи, праворуч повернути до рудки, що зветься Полова, до Твердоустової гребельки, а тая рудка, або річка, Полова з обома берегами, а відтіля угору тією Половою іти, яка взялась од Вільшаної верховини, від дороги Ємоської, а від тієї верховини Половою манівцем, дібровою праворуч через дорогу Ємоську до долини і, приходячи до ставка, що його Мацюта надав монастиреві, з того ставка в Удай, і від устя ставка берегом Удай верх іти до понорів (гребля, кладка — від.) уперек Удай, через понори між островом прогалиною, до мосту монастирського, а з мосту... йдучи берегом навпроти дороги Волківської і Боршанської, на повороті від рогу Удайського болота, уперек до руди Боршанської на низ Удаєм, тією ж дорогою, переходячи до перевозу за Удай, тим, отже, перевозом до дерев'яного, а від дерев'яного берегом Удаю на низ до берега броду Густинського».⁵ Ось так визначалися початкові межі монастиря та його земель.

Важливими історичними документами стали охоронні грамоти та універсали, видані духовній обителі. Тільки Богдан Хмельницький підписав сім універсалів, котрі стосуються життєдіяльності Густинської Свято-Троїці. Універсал Б. Хмельницького за 1648 рік підтверджував земельні володіння монастиря і забороняв його підданам записуватися в козаки. Три універсали за 1649, 1652 та 1655 роки стосувалися передачі козацької маєтності у власність монастиря.

Із широкого корпусу документів, що носили загальну назву охоронних грамот, особливої уваги заслуговують царські укази, або, як їх називали, указні грамоти. Вони відображають царські розпорядження про даровані землі, звільнення від сплати загальнодержавних податків тощо.

Збереглися універсали гетьмана Івана Мазепи за 1687 рік, за якими монастир отримував право на володіння с. Дем'янівкою і млинами, а також наказував селянам сіл Боршна, Дідівці, Дем'янівка, Харитонівка та інших виконувати візницькі повинності і залучати їх до ремонту гребель, мостів та доріг.

За XVIII століття з історії монастиря збереглися документи, які дають можливість простежити закріпачення селян, перехід у власність монастиря нерухомого майна, імунітет церковного землеволодіння, права на організацію промислів та ведення торгівлі. Більшість документів — це купчі і дарчі записи про передачу монастирю земель, сіл, лісів, озер мешканцями навколишніх сіл та м. Прилуки. За структурою і змістом купчі грамоти були близькими до дарчих, але оскільки вони оформлювали купівлю-продаж, то вимагали суму грошей, яку виплачував покупець продавцю.

Набувають важливого значення для дослідження історії монастиря дарчі записи. Наприклад, за 1710 рік збереглася купча на ставок, який продав житель села Боршна црилуцькому сотнику Івану Маркевичу, котрий по дарчій грамоті передав його монастирю.⁶ Близькими до дарчих і купчих є обмінні грамоти. Ними оформлювався обмін землями між власниками. Так, за 1798 рік зберігся договір між козаком Іваном Терещенком і Густинським монастирем на проведення обміну землями.

Для вивчення господарської діяльності монастиря важливими джерелами є ревізійні та описні книги. За 1710 рік зберігся опис орних і сінокісних земель, котрі священник Іван з Прилук віддавав у дар Густинському монастирю.

Період XVIII—першої половини XIX століть характеризується важливими подіями в історії Росії, а оскільки українська церква на той час перебувала під владою Московського патріархату, то ці зміни позначилися і на Густинському монастирі. Церква втратила роль незалежної політичної сили від світської влади і перетворилася на частину чиновницько-бюрократичного апарату. Значна низка царських указів на той час була пов'язана з поширенням російського законодавства в Україні. Найгіршим для монастиря був указ Катерини II від 10 квітня 1786 року, який велів відібрати у казну в межах епархій, розташованих в Лівобережній Україні, всі монастирські маєтки, а окремі монастирі навіть ліквідувати. Серед тих, які передбачалося закрити, був і Густинський Свято-Троїцький.

Найбільше документів збереглося за XIX століття. Як за формою, так і за змістом вони мають різний характер. Це книги доходів і витрат монастиря за 1831, 1834—36, 1837, 1846, 1847 роки. Вони дають можливість зробити важливі висновки про ступінь натуральності вотчинного господарства монастиря, виявити сфери господарювання, які все більше втягувалися у товарно-грошові відносини.

Статистичні дані з життя монастиря вміщені у матеріалах ревізій. Вони стосуються як загальної чисельності населення, що проживало на території монастиря, частоти відвідувань обителі, майна Троїцької церкви, так і землеволодіння, розмірів врожаю, пожертвувань з метою поширення християнства.

Що стосується духовного життя і господарської діяльності Густинського монастиря у XX-му столітті, то в Центральному державному історичному архіві у м. Києві зберігається 73 документи, які охоплюють період з 1900 року по 1920 рік. Це укази Полтавської духовної консисторії, відомості про стан монастиря, різноманітні статистичні дані. За 1920 рік зберігається листування між Прилуцьким відділом освіти і Полтавською епархіальною радою про збереження і передачу відділу освіти предметів Густинського монастиря, що мають наукову цінність.

Крім історичних, архівних джерел, історія Густинського Свято-Троїцького монастиря знайшла своє відображення у творчих доробках відомих людей. Так, спогади про подорож до Густині залишив арабський мандрівник Павло Алепський, який у 1654 році разом з антиохійським патріархом Макарієм (своїм рідним батьком) відвідав Москву. Він написав книгу: «Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в первой половине XVII века». Уривки з названих спогадів надруковані у книзі В. Січинського «Чужинці по Україну».⁷

Відвідав Густиню під час поїздок по Україні в 1843—45 рр. Т. Г. Шевченко і як художник відтворив ряд пам'ятних місць. Відомі малюнки, які великий Кобзар створив у Густині, це — «Брама», «Церква Святого Миколи», «Головний храм», «Трапезна церква». Всі вони виконані аквареллю у 1845 році. Нині малюнки зберігаються в альбомі «Живописна Україна», котрий знаходиться в інституті ім. Т. Г. Шевченка Академії наук України. Про Густиню згадує Т. Г. Шевченко-поет і в повісті «Музикант».

Найповніше на кінець XIX століття висвітлена історія монастиря о. Нектарієм у праці: «Свято-Троицкий Густинский монастырь. Историко-статистический очерк».⁸ Автор описує послідовність зміни ігуменів, їх діяльність, події, що відбувалися в монастирі від часу заснування і до кінця XIX століття, робить спробу періодизації історії монастиря.

У 1909 році вийшов друком «Краткий исторический очерк Густинского Свято-Троицкого монастыря», який описує суспільно-політичне становище в Україні, починаючи з X до XVII століття, боротьбу з цер-

ковною унією, наводить окремі факти, події, що мали місце в монастирі впродовж XVII—XVIII⁹ століть.

Із сучасників історію Густинського Свято-Троїцького монастиря вивчали хранитель Прилуцького краєзнавчого музею Г. Гайдай, який піднімає проблему ставлення народу до землі своїх предків та краєзнавець М. Куриленко, котрий приклав немало зусиль для відродження монастиря після проголошення України незалежною державою та займається його широкою популяризацією.

Отже, настав час не тільки для глибокого наукового дослідження однієї з духовних перлин історії і культури нашого краю, а й для того, щоб Густинський монастир повернув собі колишню славу і могутність, став священним місцем для всього народу України.

Джерела та література:

1. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. Під ред. А. В. Кудрицького. — К., 1990. — С. 64.
2. Юзефович Н. Возникновение и первоначальная история монастырей Полтавской Епархии: Густинского Свято-Троицкого, Ладинского Покровского и Лубенского Мгарского Спасо-Преображенского. // Полтавские Епархиальные Ведомости. — 1877. — № 18. — С. 643.
3. Літопис Густинського монастиря. // Пам'ять століть. — 1996. — № 2. — С. 15—38.
4. Центральний державний історичний архів у м. Києві. — Ф. 159. — Оп. 1. — Арк. 12.
5. Фундуш ясновітного князя Михайла Корибута Вишневецького, даний на монастир Густинський для омеження. // Пам'ять століть. — 1996. — № 3. — С. 15—16.
6. Центральний державний історичний архів у м. Києві. — Ф. 159. — Оп. 1. — Арк. 12.
7. Січинський В. Чужинці про Україну. — К., 1992.
8. Нектарий. Свято-Троицкий Густинский монастырь. Историко-статистический очерк. — С. — Ппб., 1892.
9. Краткий исторический очерк Густинского Свято-Троицкого монастыря. — Полтава, 1909.

